

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Met het oog op de Islam. Informatieverzameling en archiefvorming in een koloniale context

Jeurgens, K.J.P.F.M.

Citation

Jeurgens, K. J. P. F. M. (2010). Met het oog op de Islam. Informatieverzameling en archiefvorming in een koloniale context. *Archievenblad*, 4(114), 27-29. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15561>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15561>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prent met de haven van Djeddah,
gemaakt door James Wellsted.

Sinds een jaar of tien leiden opvattingen over de islam vrijwel dagelijks tot stof waarover in de media wordt bericht. Ook in de politieke arena is er volop belangstelling voor dit onderwerp. Wat opvalt, is dat het debat veelal wordt gevoerd op basis van meningen en stellingen die van weinig kennis van zaken getuigen.

Met het oog op de islam

Informatieverzameling en archiefvorming in een koloniale context

Charles Jeurgens ■

Met het kennisniveau in Nederland over de islam, zo stelde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid enkele jaren geleden vast, is het bedroevend slecht gesteld.¹ Dit geldt voor zowel burgers, media als politici. Eigenlijk is dat hoogst curieus te noemen als we bedenken dat Nederland eeuwenlang een koloniaal rijk bestuurde waarvan de inwoners voor het overgrote deel de islam als religie aanhingen. Klaarblijkelijk is er weinig tot niets in het collectieve geheugen blijven hangen na bijna vier eeuwen van intensieve betrekkingen tussen Nederland en het grotendeels islamitische Java en Sumatra. De vraag kan natuurlijk gesteld worden of het ooit anders is geweest met het kennisniveau: hoe was de omgang van het Nederlandse koloniale bestuur met de islam? Op grond van welke informatie werd het beleid vormgegeven?

Nederlands-Indië

In het kader van een researchseminar historische archivistiek aan de Universiteit Leiden heeft een groepje studenten in het afgelopen semester onderzoek gedaan naar de wijze waarop de koloniale overheid probeerde kennis te vergaren over verschillende facetten van de islam. In het college werden de activiteiten die gericht waren op het verzamelen van informatie en het aanleggen van registraties door het in 1872 ingestelde Nederlandse consulaat en latere gezantschap te Djeddah onder de loep genomen. Het consulaat was in de

eerste plaats ingesteld om de pelgrims die vanuit Nederlands-Indië naar Mekka reisden, van dichtbij in de gaten te kunnen houden. Doel van het researchseminar was te onderzoeken op welke wijze de ambtenaren te werk gingen om relevante informatie over de activiteiten van de pelgrims te verkrijgen. Het onderzoek richtte zich echter niet alleen op het resultaat van de archiefvorming in

Het consulaat was in de eerste plaats ingesteld om de pelgrims die vanuit Nederlands-Indië naar Mekka reisden, van dichtbij in de gaten te kunnen houden.

de vorm van de verzamelde informatie, maar vooral ook op de sturingsmechanismen achter de archiefvorming. Om die reden richtte het onderzoek zich met name op de vraag vanuit welk perspectief de ambtenaren op het consulaat werkten, in welke informatie zij om welke redenen vooral geïnteresseerd waren en op welke wijze de informatie werd vergaard. Ook de verhouding tussen de koloniale autoriteiten in Batavia en de ambtenaren op het consulaat en de wijze waarop zij elkaar informatie toespeelden, nam in het onderzoek een belangrijke plaats in. Het archief dat door het consulaat is gevormd en in het

Nationaal Archief in Den Haag wordt bewaard, heeft een omvang van circa acht meter en stelt de onderzoeker in staat te analyseren op welke wijze de ambtenaren van het consulaat de lens op de pelgrims richtten en hun doen en laten voor de koloniale overheid vastlegden en leesbaar maakten.²

Djeddah

In 1872 maakte de havenstad Djeddah deel uit van het Ottomaanse rijk en fungeerde als voorpost van Mekka. Jaarlijks arriveerden duizenden hadji, oftewel pelgrims, per schip in deze havenstad, om van daaruit verder te trekken naar het circa 80 kilometer verderop gelegen Mekka. Van het aantal pelgrims dat jaarlijks naar Mekka ging, kwam in de negentiende eeuw een groot gedeelte, variërend van tussen de 15 en 28 procent, uit Nederlands-Indië. In absolute aantallen ging het rond 1850 jaarlijks om zo'n 2000 Indische pelgrims tot zo'n 13.000 later in de eeuw. Die groeiende aantallen bedevaartgangers uit Nederlands-Indië bezorgden de koloniale overheid de nodige hoofdbrekens. Grote aantallen onderdanen waren gedurende langere tijd onzichtbaar en ongrijpbaar voor het koloniale gezag. Die bezorgdheid nam verder toe, toen aan het licht kwam dat een aantal opstanden tegen het Nederlandse gezag aangevoerd werd door pelgrims die de bedevaart naar Mekka hadden volbracht. Pelgrims die de hadji hadden vervuld, genoten groot aanzien bij de lokale bevolking,

>>

Indonesische bedevaartgangers uit Atjeh (boven), Palembang (midden) en Ambon en Banda (onder) op weg naar Mekka, gefotografeerd op het Nederlandse consulaat in Djeddah, circa 1880. De fotograaf was de arabist en islamist Christiaan Snoeck Huijgroenje (1857-1936), die in 1880 promoveerde op het proefschrift 'Het Mekkaanse feest', waarbij een van de stellingen luidde: "(w)aar in Nederlands-Oost Indië de Hadj's een nadelige invloed uitoefenen op de bevolking, daar behoort men zo gestreng mogelijk de bepalingen toe te passen, ook met het doel het aantal Mekka-gangers te doen verminderen" (coll. Tropenmuseum Amsterdam).

>> en hun activiteiten werden door de koloniale autoriteiten met argusogen bekeken. Het koloniale bestuur probeerde gedurende de hele negentiende eeuw de bedevaart te ontmoedigen. In 1825 werd bedevaartgangers verplicht een zogeheten 'Mekkaspas' aan te schaffen tegen betaling van niet minder dan 110 gulden. Bij ontduiking van deze verplichting werd een boete van 220 gulden opgelegd. In 1852 bepaalde het Hooggerechtshof echter dat de betaalde reispas en de boeteregeling onwettig waren, aangezien deze besluiten nooit gepubliceerd waren in het Staatsblad

van Nederlands-Indië waardoor niet iedereen op de hoogte kon zijn van deze verplichting.³ Het gevolg van deze uitspraak was dat gouverneur-generaal Duynmaer van Twist besloot om de reispas en bijbehorende registratie weliswaar te handhaven, maar geen geld meer te vragen voor de reispassen. Hiermee werd de bedevaart in feite vrijgegeven en het afschaffen van deze betaalregeling leidde tot een sterke groei van het aantal bedevaartgangers. De koloniale overheid bleef echter proberen om de hadji te ontmoedigen, onder andere door in 1859 van de pelgrims te eisen dat zij bij de aanvraag van een reispas het geldbedrag moesten laten zien dat nodig was om zowel de heen- als de terugreis naar Mekka te kunnen betalen en te bewijzen dat achtergebleven familieleden in hun levensonderhoud konden voorzien. Daarbij kwam dat de pelgrims bij terugkeer een examen moesten afleggen alvorens de hadji-titel te mogen voeren. Het bleef echter niet bij ontmoedigingsbeleid alleen. Ook de controle op pelgrims

Die groeiende aantallen bedevaartgangers uit Nederlands-Indië bezorgden de koloniale overheid de nodige hoofdbreken.

behoorde in toenemende mate tot het repertoire van de overheid. Uit angst voor opstanden onder leiding van teruggekeerde hadji zochten de koloniale autoriteiten naar effectieve manieren om het doen en laten van pelgrims in de gaten te houden. Die controle kwam in een geheel nieuwe fase door de oprichting van een consulaat in 1872 in de stad waar de pelgrims ontscheepten om zich op te maken voor een verblijf in Mekka.

Netwerk van informanten

In de instructie die de consul in 1872 ontving, staan behalve de geijkte formuleringen om goede relaties te onderhouden met de lokale autoriteiten, ook een aantal specifieke verplichtingen opgesomd. Zo moest de consul lijsten maken van inkomende en vertrekkende pelgrims die hij aan zowel de minister van Buitenlandse Zaken als aan de

gouverneur-generaal van Nederlands-Indië moest toesturen. Hij diende de reispassen van de bedevaartgangers te inspecteren en moest toezien op pogingen om de bedevaartgangers tegen het Nederlandse gezag op te ruïen. Uiteraard diende hij zowel de minister als de gouverneur-generaal over alle zaken in te lichten waarvan hij dacht dat het nuttig was en tot slot diende hij jaarlijks een verslag van de bedevaart op te maken. De belangrijkste maar meteen ook moeilijkste taak was om informatie over het doen en laten van de pelgrims tijdens hun verblijf in Mekka te krijgen. Mekka was immers niet toegankelijk voor niet-moslims. De belangstelling van de autoriteiten ging in het bijzonder uit naar de zogeheten Djawa-kolonie in Mekka, waarmee de pelgrims uit Nederlands-Indië werden aangeduid die voor langere tijd (variërend van een jaar tot enkele jaren), meestal voor studie-doeleinden in de heilige stad verbleven. De eerste consuls bepleitten dan ook de aanstelling van een islamitisch vertrouwenspersoon die toegang tot Mekka zou hebben. Bijvoorbeeld in de functie van "inlandsch geneesheer", waarbij de medische bezigheden als dekmantel konden dienen om op onopvallende wijze alle mogelijke gegevens te kunnen verzamelen voor het consulaat. Het zou toch nog tot 1884 duren alvorens het consulaat met de benoeming van de West-Javaanse regentzoon Raden Aboe Bakar⁴ tot drogman of dragoman toegang kreeg tot Mekka. Drogmannen waren functionarissen die vooral in het diplomatieke verkeer in het Ottomaanse rijk een belangrijke rol vervulden. Zij fungeerden als vertaler, juridisch adviseur, administrateur en diplomaat ten

De belangrijkste maar meteen ook moeilijkste taak was om informatie over het doen en laten van de pelgrims tijdens hun verblijf in Mekka te krijgen. Mekka was immers niet toegankelijk voor niet-moslims.

behoefte van de diplomatieke missies uit Europa. Voor het Nederlandse consulaat in Djeddah werd hij de sleutelfiguur bij het verzamelen van informatie. Raden

Aboe Bakar zou tot 1912 deze functie van drogman bekleden en fungeerde als spil in een netwerk van informanten binnen de stad Mekka.

Onderzoeksresultaten

Het onderzoek heeft een aantal interessante werkstukken opgeleverd, waarbij de onderzoekers als het ware “onder de huid van het koloniale archief” kropen, zoals een van de studenten opmerkte. De angst voor georganiseerd verzet tegen het koloniale gezag door inheemse groepen, daartoe aangezet door hadji die soms pas na jarenlang verblijf in Mekka naar Nederlands-Indië terugkeerden, leidden tot maatregelen van de Nederlandse overheid. Die varieerden van registratie van bedevaartgangers en systematische controle van de scheepstransporten, tot het systematisch inwinnen van informatie over politieke activiteiten in Mekka. Niet alleen de mogelijkheden tot, maar ook de effectiviteit van registratie, controle en inwinnen van informatie waren volledig afhankelijk van de kwaliteit van de archiefvorming, de archiveringssystemen en de capaciteit van de betrokken overheidsorganen om de informatie uit

te kunnen wisselen. Een van de belangrijkste conclusies van het onderzoek is wel dat de studenten aantoonde dat de informatie die via informanten in de Jawa-Kolonie in Mekka werd vergaard, langs de lijnen van een omvangrijk informatienetwerk tot in de poriën van de koloniale staat doordrong. ■

Noten

- 1 ■ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Dynamiek in islamitisch activisme. Aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten* (Amsterdam 2006).
- 2 ■ James C. Scott, *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human conditions have failed* (New Haven/London 1998)
- 3 ■ F. Jacquet, ‘Mutiny en hadji-ordonnantie: ervaringen met 19e eeuwse bronnen’, in: *Bijdragen tot de taal, land en volkenkunde* 136 (1980), 283-312.
- 4 ■ Raden Aboe Bakar en de beroemde arabist en islamoloog Christiaan Snouck Hurgronje raakten innig bevriend. Aboe Bakar fungeerde ook voor Snouck Hurgronje als belangrijke bron van informatie.

Charles Jeurgens ■ hoogleraar Archivistiek aan de Universiteit van Leiden en werkzaam bij het Nationaal Archief.

Onderzoekspapers in het kader van het researchseminar ‘The Dutch Jeddah-office. Information gathering activities by the Dutch colonial state’:

- Nico Vriend, *‘Als gevangenen in Djeddah.’ Het Nederlandse consulaat te Djeddah, 1872-1885.*
- Rudi Syahputra, *Seeing the Hajj. The Dutch policy for the Djawa-Kolonie in Mekka.*
- Supaporn Jeenmai, *In the secret archive of the Jeddah-office, 1904-1915.*
- Muhammad Yuanda Zara, *The role of the Dutch Jeddah-office concerning the Netherlands-Indies pilgrims passport, 1900-1940.*
- Erita Tantri, *Hajj Transportation in the Netherlands Indies, 1910-1940.*
- Raymund Schütz, *Onder de huid van het koloniale archief. Crisisverwerking en crisisproductie door het koloniale web.*
- F.X. Widiarso, *The Dutch legation in Jeddah.*